

80 ΠΕΡΙ ΤΗΝΟΥ ΚΑΙ ΕΚΤ. ΔΙΑΘΕΩΝ.

νου διάστημα· μέρος δὲ ψυχολογικαί, οἷον σφοδρότερα πάθη θυμοῦ, ἐπιθυμίας, ὑψηλοφροσύνης· ἢ ἐπίμονοι καὶ διορθέεσθαι σσχολίαι τοῦ συλλογιστικοῦ τῆς ψυχῆς μέρους, μάλις δὲ, ἐάν τις ἀγωνίζεσθαι ἀκατανύκτου τι γὰ κατανοήτη· ἢ πολυχρόνιος καὶ ἐπίμονος τῆς φαντασίας ἐνασχολησις εἰς ἐννοίας τινάς, αἵτινες τόσον ἐφελκύουσι τὸ πνεῦμα εἰς ἐαυτάς, ὡς ἀδύνατον εἶναι γὰ ἐλευθερωθῆναι πλέον εὐκόλως ἀπ' αὐτάς.

ΡΑΕ. Παρεκτός δὲ τῶν σωματικῶν φαρμάκων, ὅσα μεταχειρίζονται ἰατρῶν παῖδες εἰς θεραπείαν τοῦ πάθους τούτου, πολλῆς εἶναι διατριβῆ καὶ διάχυσις καὶ ἀπειτραπή τῆς ψυχῆς ἀπὸ ἐμμόνους ἐνοίας ὠφελιμώτατα. Τὸ γὰρ ὁμιλήτις καὶ γὰ φέρεται μὲ τοὺς παράφρονας ὡς μὲ παράφρονας κήμνει τὸ κακὸν χειρότερον καὶ μεγαλήτερον· ἀφ' οὗ δὲ λάβῃ τὴν ἀγάπην καὶ πίσυντων, ὁμιλῶν μὲ αὐτοὺς ὡς μὲ φρονίμους τάχα ἀνθρώπους, ἔμπορεῖ πολὺ πλεῖότερον γὰ τοὺς ὠφελήσῃ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

Περὶ Μνήμης.

ΡΑΣ.

Μνήμη εἶναι δύναμις, διὰ τῆς ὁποίας φαντάσματα (τιθ'. Σημ.) ἢ ὁποιαδήποτε ἐννοιαὶ προληφθεῖσαι παρί-

σανται εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ μνημονεύοντος μετὰ συνειδήσεως, ὅτι καὶ ἄλλοτε ποτε προσελήφθησαν· οἷον, εἰάν φαντασθῆς πρῶγμα, τὸ ὁποῖον ἠσθάνθης ποτὲ, καὶ ἡ συνείδησίς σου μαρτυρεῖ ἐν ταυτῷ, ὅτι τὸ ἠσθάνθης ποτὲ, τοῦτο εἶναι ἔργον τῆς μνήμης· ἀσαύτως, εἰάν βλέπῃς ἢ ἀκούῃς ἢ ὅπως ἄλλως αἰσθάνεσαι τι, καὶ ἡ ψυχὴ σου μαρτυρῇ ὅτι καὶ ἄλλοτε τὸ ἠσθάνθης, τὸ νόημα εἶναι κυρίως μνημόνευμα. Καὶ πάλιν, εἰάν διεγερθῇ εἰς τὴν ψυχὴν σου φάντασμα, τὸ ὁποῖον διεγέρθη καὶ ἄλλοτε, καὶ ἡ συνείδησις λέγει, ὅτι καὶ ἄλλοτε τοιοῦτό τι ἐφαντάσθης, εἶναι καὶ τοῦτο μνήμης ἔργον.

ΡΑΖ΄. Ἡ μνήμη λοιπὸν οὔτε περὶ τὰ παρόντα οὔτε περὶ τὰ μέλλοντα, ἀλλὰ μόνον καταγίνεται περὶ τὰ παρελθόντα· διότι τὰ παρόντα λέγονται γνωσά, τὰ δὲ μέλλοντα ἐλπίσά καὶ φαντασά, ὡς ἄριστα εἶπε καὶ Ἀριστοτέλης· μόνα δὲ τὰ παρελθόντα εἶναι μνημονευτά· ἀπαιτεῖται δὲ ἀναγκαίως εἰς τὴν μνήμην ἡ συνείδησις τοῦ ὅτι καὶ ἄλλοτε ποτε ἔγινον τὰ ἀναπολούμενα γνωσά (ὄνωτ.)· τὸ ὁποῖον, εἰάν ἐλλείπῃ, εἶναι ψιλῆς φαντασίας ἔργον τὸ ἀναπολούμενον.

ΡΑΗ΄. Εἶναι λοιπὸν ἡ μνήμη δύναμις τῆς ψυχῆς σύνθετος ἔκτε τῆς φαντασίας καὶ τῆς, ὅτι τὰ ἀνακαλούμενα καὶ ἄλλοτε ἐγνώσθησαν, συνειδήσεως· καὶ ἐκ τούτου ἐξελέγχεται ἡ τῶν περὶ Πλάτωνα καὶ Πυθαγόραν δόξα, ὅτι αἱ μαθήσεις εἶναι ἀναμνήσεις τῆς ψυχῆς· διότι τίς τῶν διδασκομένων συγγινώσκει, ὅτι, ὅσα ἀκούει μαθήματα, τὰ εἶχε καὶ ἄλλοτε ποτε διδαχθῆν;

ΡΑΘ΄. Τὸ ἐναντίον τῆς μνήμης εἶναι ἡ λήθη, ἢ τίς εἶναι παντελὴς ἀμαύρωσις καὶ ἐξαφανισμὸς τῶν ὅσα

προησθάνθημεν ἢ ὅπως ἄλλως προσυνοήσαμεν, προσρχομένη ἢ ἀπὸ χρόνου μήκος ἢ καὶ ἀπὸ ἄλλας αἰτίας.

PM'. Διαφέρει δὲ ἀπὸ τὴν μνήμην ἢ ἀνάμνησις, ἣς εἶναι σπουδὴ τῆς ψυχῆς εἰς τὸ νὰ ἀνακαλέσῃ λησμονηθεῖσαν τινα ἐννοίαν, ἐνῶ ἐπέρχεται πολλὰς ἄλλην μετ' ἄλλην κοινωνίαν τινα ἐχούσας πρὸς τὴν ζητούμενην· οἷον, εἰς ἐλησμένησας τὸνομα τοῦ φίλου σου, καὶ σπουδίξεις νὰ τὸ ἐνθυμηθῆς, ἐξεύρης δὲ ὅτι ἄρχεται ἀπὸ τοῦ Γ, ἐπέρχεται πολλὰ ὀνόματα ἀπὸ τοῦ Γ ἀρχόμενα, Γρηγόριος, φέρ' εἰπεῖν, Γεώργιος, Γεράσιμος, Γευνάδιος, ἕως οὗ ἀναμιμήσκεισαι τὸν Γόρδιον· Ἀνάμνησις λοιπὸν εἶναι κυρίως μνήμης μετὰ λήθη ἀνάκτησις· ἢ προσφύεσθαι, μετάδασις ἀπὸ λήθης εἰς μνήμην διὰ μνήμης. Ἡ δὲ διατήρησις ἐννοιῶν τιῶν εἰς τὴν ψυχὴν, καὶ ἐκ τοῦ προχείρου γινομένη αὐτῶν ἀνακάλεσις, ὅταν εἶναι χρεία, ὀνομαῖζεται ἀπομνημόνευσις.

PMA'. Ἡ μνήμη καὶ ἡ ἀνάμνησις κατὰ τὴν πληθὺν τῶν γνωρισμάτων τοῦ μνημενευομένου πράγματος εἶναι ἢ ἀσαφής ἢ σαφής. Ὅταν, φέρ' εἰπεῖν, βλέπῃς ἄνθρωπον, ὅς τις κατὰ πρῶτον σὲ φαίνεται ὅτι σοῦ ἦτο πάλαι ποτε γνωστός, ἢ μνήμη τούτου γίνεται σαφέςερα, ἀφ' οὗ τὸν ἴδῃς ἀκριδέερα, τὸν ἀκούσης λαλοῦντα, τὸν παρατηρήσης περιπατοῦντα, καὶ τελευταῖον ἀκούσης τὸνομότου ὅτι εἶναι ὁ πάλαι ποτε γνωστός σου Ἀλκιδιάδης Κλεινίου Ἀθηναῖος.

PMB'. Ἡ μνήμη διαιρεῖται εἰς ἐξαίρετον, μέσην, καὶ κακὴν· οἱ τὴν πρώτην ἔχοντες μνημονικώτατοι ἀνθρώποι· ἐμποροῦν εὐκολώτατα νὰ ἀντιληφθῶσι καὶ ἐπὶ πλείστον νὰ διατηρήσωσι ὅσα ἀντιλαμβάνονται· οἱ δὲ τὴν μέσην

ἔχοντες εἶναι δύο λογῶν· διότι ἄλλοι μὲν ἀντιλαμβάνονται βραδέως, διατηροῦσιν ὅμως ἐπὶ πολὺ τὰς ἀντιλήψεις των, τοὺς ὁποίους ἐπαρωμοίασεν ὁ Πλάτων μὲ τὰ βραχύσομα ἀγυγεία, τὰ ὅποια καθὼς δέχονται δυσκόλως, οὕτως ἀποβάλλουσι δυσκόλως τὰ ὑγρά· ἄλλοι δὲ ἀντιλαμβάνονται εὐκόλως, ἀλλ' εὐθύς πάλιν λησμονοῦσι τὰς ἀντιλήψεις των, ὁμοιάζοντες ἐς ἅπαντος μὲ τὰ πλατύσομα σκευή, εἰς τὰ ὅποια γίνεται εὐκολωτάτη καὶ ἡ εἰσὸδος καὶ ἡ ἐξοδος τῶν ὑγρῶν· οἱ δὲ τὴν τρίτην κατὰ δυσυχίαν ἔχοντες οὐτ' ἀντιλαμβάνονται εὐκόλως, οὐτ' ἐνθυμοῦνται ὅσα μάθωσι· οὗτοι πολλὰ δυσκόλως ἐμποροῦν νὰ διδασθῶσιν ἐπισήμας ἢ φιλοσοφίαν ἢ ἄλλοτε τοιοῦτο φιλολογικὸν μάθημα· διὰ τοῦτο τὰς Μούσας ἐμυθολόγησαν Μνημοσύνης θυγατέρας.

Σημείωσις. ἔχουμεν δὲ παραδείγματα διάφορα, μ' ὅλον ὅτι σπάνια, Σαυμασίου μνήμης. Θεμιστοκλῆς ἤξευρεν ὅλους τοὺς Ἀθηναίους ἐξ ὀνόματος. Σενάκας ὁ Ῥωμαῖος δισχίλας φωναῖς ἀσυνδέτους ἀκούσας μίαν φοράν, ἀπταίσιως τὰς εἶπε τὴν ἄλλην ἡμέραν· καὶ Πόρτιος ὁ ἐταῖρός του ἐμνημόνευσεν ὅλας, ὅσας ὠμίλησε δημογορίαις εἰς τὰ δικαστήρια. Καὶ Κινέας ὁ ὑπὸρ Πύρρου πρσθεύσας εἰς τὴν Ῥωμαίων σύγκλητον, ὅλους, ἔσους συνήντησε τὴν πρεσβυτάτην, ἐχαιρέτισεν ἐξ ὀνόματος τὴν ὑστραίαν ἡμέραν. Καὶ Κύρος ἐσυναίθιξε νὰ κράζη ὅλους τοὺς στρατιώτας του ἐξ ὀνόματος. Καὶ Καρνεάδης, ἢ, οἷς ἄλλοι, Καρμίδης ὅσα ἤθελεν ἐρωτηθῆν ἀπὸ τὰ εἰς τὰς βιβλιοθήκας σωζόμενα βιβλία, ἀπεκρίνετο ὡς νὰ τὰ ἀνεγίνωσκεν ἐτοιμῶς καὶ ἀπροσκόπτως. Καὶ ἀπὸ τοὺς νεωτέρους Σαυμάζονται δύο περίφημοι μαθηματικοὶ οἷς μνημονικώτατοι, Βαλλίσιος, ὅστις εἰς τὸ σκότος ἐπέλυε μὲ τὸν νοῦν του ἀριθμητικὰ προδλήματα συναπαρτιζόμενα ὑπὸ ἀριθμητικῶν χαρακτήρων ὑπὲρ τοὺς πεντήκοντα· καὶ Ἐυλερος, ὅστις τυφλωθεὶς ἀπὸ νόσον, ἔγραψε δι' ὑπαγορίαις συγγραφαῖς ὅλας μαθηματικῶν ἐπιστημῶν, καὶ ἀπήγγελλεν ὅλην τοῦ Ὀυίργιλίου τὴν Ἀινειάδα. Ἐυδαίμονες ἀληθεῶς διὰ τὴν εὐκληρίαν!

ΡΜΓ'. Σπανιώτατα δὲ ἢ ἐξαιρέτως μνήμη συνοδεύεται μετ' εὐφυΐαν καὶ κρίσιν· διὰ τοῦτο οἱ μνήμονες ὡς ἐπι τὸ πλεῖστον εἶναι λάλοι, ἀκριτόμυθοι, μυθολόγοι, καὶ εἰς μὲν ὑψηλοτέρων ἐπισημῶν κατανώσειν ἀφυσίς, εἰς μόνων δὲ γλωσσῶν μάχησιν, καὶ ταύτην ἄκριτον, ἐπιτήδειοι.

ΡΜΔ'. Ἐπιδιαίρειται δὲ ἡ μνήμη εἰς πραγματικὴν καὶ λεκτικὴν· διότι εἶναι τινές, οἳ τινες ἐνθυμοῦνται μὲν τὰ πράγματα, λησμονοῦσι δὲ τὰ ὀνόματά των· καὶ ἄλλοι, οἳ τινες ἐνθυμοῦνται λέξεις καὶ ὀνόματα, ὅχι ὅμως καὶ τὰ πράγματα· ὅτι μὲν οἱ πρῶτοι εἶναι παρὰ τοῖς δευτέροις προκριτότεροι, φανερόν· ὅτι δὲ ἄριστον εἶναι ἡ ἐνωσις καὶ τῶν δύο μνημῶν, εἶναι ἀναντιρρήτον.

ΡΜΕ'. Καὶ πάλιν τινές μὲν ἐνθυμοῦνται ἀκριβῶς τὰ ἔτη, τοὺς μῆνας, τὰς ἡμέρας, τὰς ὥρας, ὅτε συνέβησαν τὰ ἑκείνα τὰ πράγματα, τὸ ὁποῖον ἐμπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ Χρονικὴ μνήμη· ἄλλοι δὲ, ἐμβάντες εἰς πόλιν, μετὰ πρώτην περιδιάδασιν, ἐνθυμοῦνται τὰς ἀγυιάς, τὰς τριόδους, τὰς ἀγορὰς, τοὺς οἴκους, εἰς ὅσους ἐμβήκαν κτλ., τὸ ὁποῖον ἐμπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ τοπικὴ μνήμη. Σπανιώτατα δὲ εἶναι ἡνωμένοι αἱ δύο αὐταὶ μνήμαι.

ΡΜΣ'. Ἡ φυσικὴ τοῦ ἐγκεφάλου κατάστασις ἔχει μεγάλην ῥοπήν εἰς τὴν μνήμην. Διὰ τοῦτο οἱ νέοι, ἔχοντες μαλακώτερον καὶ τρυφερώτερον ἐγκέφαλον, εἶναι παρὰ τοὺς πρεσβύτας πολὺ μνημονικώτεροι· σφοδρὸς κεφαλόπονος, ἔκλυσις καὶ ἀδυναμία τοῦ ἐγκεφάλου, καί τινες ἄλλαι ἀρρώστιαι ἐμποροῦν νὰ ἐξασθενίσωσι τὴν μνήμην, καὶ εἰς χρόνον τινὰ παντάπασιν νὰ τὴν ἐμποδίσωσιν, ἢ νὰ τὴν ἀφανίσωσι διὰ πάντα.

Σημειώσεις. Ἀπὸ διαφόρους ἰσχυρίας διδασκόμεθα ὅτι πολλοὶ ἀπὸ ἐξωτερικῶν τῆς κεφαλῆς συμπτώματα καὶ νόσους ἔχασαν παντελῶς τὴν μνήμην. Ἰρριμματαμένους τις περὶν κατακέφαλα ἔχασαν ὅλας τὰς γνώσεις, καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἀρχήσῃ ἐκ δευτέρου νὰ μαθάνῃ γράμματα. Ἄλλοι ἐξ ἀποπληξίας ἐλησμόνησαν ὅλα ὅσα συνέβησαν τὸν παρελθόντα ἑαυτὸν· ἄλλοι δὲ ἀπὸ μέγαν φόβον ἔχασαν εἰς πολλῶν ἐβδομάδων διάστημα τὴν μνήμην. Εἰς ἄλλους ἐπαρτηρήθη, ὅτι μετὰ μακρὰς ἀρρώστιας, τοὺς συνέβη τόση λήθη τῶν λέξεων, ὥστε συνέχασαν καὶ τὰ ὀνόματα τῶν περὶ ἑαυτοὺς πραγμάτων. Ὁ δὲ Ταρσεὺς Ἐρμογένης, ἀφ' οὗ συντάξας δεκάοκταστὴς τὴν ῥητορικὴν, ἔπραθε τόσην λήθην δι' ἀρρώστειαν συνῆκασαν, ὥς ἐλησμόνησε καὶ πᾶσαν παιδείαν γνώσιν, καὶ ἄν αὐτὸς ᾔητο ὅτι τὴν ῥητορικὴν συντάξας, καὶ ἀπέδειξεν ἀληθῶς τὸ Ὀμηρικὸν ὅτι εἶναι οἱ λόγοι πτερόεντες.

PMZ. Ἐὰν καὶ ἡ ἀγαθὴ μνήμη εἶναι ἀποτέλεσμα φυσικῆς διαθέσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἐμπορεῖ μ' ὅλου τοῦτο καὶ μετρία νὰ βελτιωθῇ καὶ νὰ ἐξυυθῇ διὰ γυμνάσεως, καὶ διὰ κανόνων τιμῶν νὰ βοηθηθῇ. Εἰς γύμνασιον λοιπὸν καὶ βοήθειαν τῆς μνήμης ὅς εἶναι κανόνες οἱ ἑφεξῆς.

α'. Ἐπανάληψις συχνὴ τῶν ὅσα ἐθήσαυρίσαμεν εἰς τὴν ψυχὴν· διότι ἐξεύρομεν ἐκ πείρας, ὅτι ὅσα συχνάκις ἐπαναλάβωμεν, ἐνδιασώζομεν πλείοτερον χρόνον εἰς τὴν μνήμην μας.

β'. Τάξις τῶν ὅσα θέλομεν νὰ μνημονεύωμεν· διότι δυσμνημόνευτα εἶναι τὰ ἀσυνάρτητα· ἀσυνόρτητα δὲ τὰ ἄτακτα· ὅσα δὲ κατὰ τινα σχέσιν συναρτῶνται, εὐκόλου εἶναι, ἀφ' οὗ ἐν ἑπ' αὐτὰ λάβης, νὰ ἀκολουθησῶσι καὶ τᾶλλα αὐτόματα (PH, β'. γ').

γ'. Σύναψις τοῦ, τὸ ὁποῖον θέλομεν νὰ μνημονεύωμεν, μὲ ἄλλοτι πρόχειρον· διότι ὅταν ἴδωμεν τοῦτο, ἐνθυμούμεθα κ' ἐκεῖνο κατὰ τοὺς αὐτοὺς νόμους (αὐτ.).

δ. Σημειώσεις ἔγγραφος τῶν νοημάτων μας· διότι συνδέονται οὕτω, καὶ εἶναι φόβος τις λήθης· πρέπει δὲ τὰς σημειώσεις νὰ κάμνωμεν τακτικῶς, διὰ νὰ εὐρίσκωμεν εὐκόλως, ὅταν θελήσωμεν, τὰ ζητούμενα· καὶ ἐν ἄλλο εἶναι τόσον εὐχρηστον, οὔτε καλόν, ὅσον ἡ τάξις, ἔλεγευ ἄριστα ὁ Ξενοφών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περὶ Παρατηρήσεως, καὶ Προσοχῆς, καὶ Συνηθείας καὶ Ἐξεως.

PMH'.

Τῆς ψυχῆς ἡ δύναμις τοῦ νὰ λαμβάνωμεν μετὰ συνειδήσεως ἐννοίας διὰ τῆς ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως· εἶναι ἐκείνη, τὴν ὁποίαν λέγομεν συνήθως παρατήρησις, καὶ τὴν ὁποίαν ἴσως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν κατ' ἐξαχὴν ἀντίληψιν.

PMΘ'. Ἐκ τῆς ἀντιλήψεως σχηματίζεται κυρίως εἰς τὴν ψυχὴν διὰ τῆς φαντασίας ἡ ἐννοία τοῦ πράγματος· εἰάν, λόγου χάριν, ἴδῃς οἶκον καὶ τὸν ἀντιληφθῆς κατὰ συνείδησιν, ἤρουν τὸν παρατηρήσεως ἀκριβῶς καθ' ὅλα τοῦ τὰ μέρη, ἀποκτᾶς εἰς τὴν ψυχὴν σου τὴν ἐννοίαν τοῦ οἴκου.

PN'. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀκολουθεῖ τὴν αἰσθησιν ἡ ἀντιλήψις χωρὶς νὰ μεσολαβήσῃ καιρὸς· εἰάν ὅμως παν

τοδαπὴ αἰσθητῆ προσβάλλωσιν εἰς τὴν αἰσθησιν ἐν με-
τὰ τὸ ἄλλο, ὥστε νὰ μὴ ἔχῃς καιρὸν νὰ συνάψῃς τὸ ἐν
μὲ τὸ ἄλλο, δὲν ἐμπορεῖς ν' ἀποκτήτῃς τούτων ἔννοιαν·
οἶον, εἰς οἶκημα βλέπῃς πολλὰς εἰκόνας κατεσκευασμέ-
ως μίαν μετὰ τὴν ἄλλην, ἔννοιαν τῶν ὅλων ὁμοῦ εἰκόνων
δὲν θελεῖς λάβειν.

ΡΝΑ. Διὰ ν' ἀποκτήσῃς εἰς τοιαύτας περιστάσεις διὰ
τῆς φουρασίας τὴν ἔννοιαν, ἀνάγκη εἶναι ἢ αἰσθησις νὰ
χρονотριδῆ ἰκανόν τε εἰς ἕκαστον ἐκ τῶν αἰσθητῶν, διὰ νὰ ἐπ-
ενεργήσῃ εἰς αὐτὸ ἀκριθῶς ἢ ἀντιληπτικῆ δύναμις. Ἡ δὲ
χρονотριδῆ τῆς αἰσθήσεως εἰς ἐν τῇ αἰσθητὸν γινουμένη με-
τὰ συνειδήσεως ὀνομαζέται **Προσοχὴ** τῆς ψυχῆς καὶ
Ἐπισασία.

Σημείωσις. Ἡ προσοχὴ ἢ ἐπισασία ἀμφιλογεῖ ὄχι μόνον εἰς τὴν
αἰσθησιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἄλλας ψυχικὰς ἐνεργείας· διότι προσο-
χὴ ἀπαιτεῖται καὶ εἰς τὰς κρίσεις καὶ εἰς τοὺς συλλογισμοὺς, καὶ
εἰς πᾶσαν ἔρευναν λογικῶς ἐξισταζομένων πραγμάτων.

ΡΝΒ. Ἀπάσης αἰσθήσεως ἢ ἐπαναλαμβανουμένη ἐνέρ-
γεια ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἢ ὁμοειδῶν πραγμάτων, ἂν τὸ κατ'
ἀρχὰς γίνεσθαι μὲ δυσκολίαν τινα, τελευταίου ὁμως ἐκτελεῖ-
ται μὲ πολλὴν καὶ ἀκατανόητον εὐκολίαν· διότι ἐκ φύσεως
εἴμεθα οὕτω διατεθειμένοι, ὥστε μὲ τὴν ἐπανάληψιν νὰ εὐ-
κολύνωμεν καὶ τὰς εὐσχερεςτάτας ἡμῶν ἐνεργείας· καὶ ὄχι
μόνον ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ καὶ ὅλα τὰ ζῶης μέτοχα· οὕτω,
φέρ' εἰπεῖν, ἀκούει κατ' ἀρχὰς ὁ ἄνθρωπος ἤχους παντοδα-
ποῦς, καὶ μόλις διακρίνει τὴν διαφορὰν των· ἀλλὰ πολλά-
κις ἀκούσας τοὺς αὐτοῦς, τοὺς διακρίνει εὐκολώτατα· καὶ
ἀρχόμενος τις νὰ μάθῃ τὴν γραφὴν, κατ' ἀρχὰς μὲν βρα-
δέως καὶ ἐπιπόνως κακογραφεῖ τὰ εἰκοσιτέσσαρα γρόμματα·

ἐφελξῆς δὲ ἐπαναλαμβάνων πολλάκις τῶν αὐτῶν τὴν ἐγγρά-
ραξιν, φθάνει εἰς τὸ νὰ γράφῃ μὲ πολλὴν ταχύτητα καὶ
εὐκολίαν.

ΡΝΓ'. Ἡ δὲ ἐπαναλήψεως προσγινομένη αὕτη τῶν
ἐνεργειῶν εὐκολία, ὀνομάζεται ἐθισμὸς, ἢ κοινότερον
συνήθεια· ὅταν δὲ φθάσῃ ἢ συνήθεια εἰς τοιοῦτον εὐκο-
λίας βαθμὸν, ὥστε νὰ ἐκτελώμεν τὰς ἐνεργείας μας μὲ μι-
κρὰν, ἢ καὶ μηδεμίαν ἐπιστάσιαν, τότε γίνεται Ἐξίς· ἀπο-
κτᾶ, φέρ' εἰπεῖν, ὁ παῖς συνήθειαν νὰ γράφῃ, ὅταν εὐκό-
λως καὶ ἀπόνως ἐκθέτῃ τὰ γράμματα· ἀλλ' οὐτινος αἱ
χεῖρες ἵπτανται τρόπον τινὰ εἰς τὸ γράφειν, καὶ αὐτόμα-
τοι, χωρὶς πολλὴν προσοχὴν ἢ προμελέτην, γερμίζουσι
ἐν ἀκαρεῖ τὸν χάρτην ἀπὸ γράμματα, εἰς τοῦτον ἢ γραφί-
κῃ συνήθεια ἀποκατεσθᾶθη ἔξις.

ΡΝΔ'. Δύω εἶδη συνηθειῶν εἶναι, ἐνεργητικῇ,
κατὰ τὴν ὁποίαν ἐνεργουῦμεν, οἷον γράφομεν, ἀδοῦμεν, χο-
ρεύομεν κτλ. καὶ παθητικῇ, κατὰ τὴν ὁποίαν πάσχο-
μεν, οἷον ψυχραινόμεθα, δαιρόμεθα, ἀχθοφοροῦμεν κτλ.
εἰς ἀντιθέτους ἀλλήλων νόμους καθυποτασσόμενα· οἷοτι
τὰ μὲν πάθη ἐξασθενίζει ἢ συνήθεια· τὰς δ' ἐνεργείας ἀ-
ποδεικνύει ἰσχυρωτέρας καὶ δρατικωτέρας· ἐπειδὴ ἐκεῖ μὲν
ἢ ἐπαναλαμβανομένη ἀντίδρασις ἐρεθισμοῦ τινος ἀποβαίνει
κατ' ὀλίγον ἀνεπαίσθητος, καὶ ὁ ὀργανισμὸς ἀρέσκειται κα-
τὰ μικρὸν εἰς τὸν ἐρεθισμὸν οὕτως, ὥστε τοῦ γίνεται κάπο-
τε ἀπαραίτητος χρεία· ἐδῶ δὲ κινήσεις τινὲς τὸ κατ' ἀρ-
χὰς ἀναγκαζόμεναι, καὶ μὲ δυσκολίαν προτρεπόμεναι, τρέ-
χουσι διὰ τῆς ἐπαναλήψεως, ἀφανίζουσαι αὐταὶ τὰ προσι-
σάμενα ἐμπόδια.

ΡΝΕ'. Ἡ συνήθεια καὶ ἔξις γίνονται ὅχι μόνον εἰς

την αἰσθησιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἄλλας ἡμῶν ψυχικὰς δυνάμεις· διότι δι' ἐπαναλήψεως ἐκτελοῦσι τὰ ἔργα των εὐκόλως καὶ ὀξεῖως καὶ ἡ φαντασία καὶ ἡ μνήμη, καὶ καθυποτάσσουσιν εἰς τὸν ἄνθρωπον γλωσσῶν μαθήσεις, τεχνῶν ἀποκτήσεις, καὶ ἐννοιῶν καὶ γνώσεων παντοδαπῶν ἐναποταμιεύσεις, αἳ τινες ἔχουσι μεγάλην ῥοπὴν εἰς τὰς κρίσεις μας.

Σημειώσεις. Ὅλαι δὲ αἱ μέχρι τοῦδε ἐκτεθεῖσαι δυνάμεις τῆς ψυχῆς ὀνομάζονται κατώτεροι ἢ χεῖρονες, ἀπὸ τὰς ὁποίας μετέχουσιν ἀναμφιβόλως καὶ τὰ ἄλογα ζῶα· θελομεν δὲ εἶπαι ἐφεξῆς περὶ τῶν κρείττωνων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Περὶ τῶν κρείττωνων γνωστικῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς, ἢ περὶ τοῦ καθολικώτερου ὀνομαζομένου Λόγου.

PN5'.

Κρείττονας δυνάμεις τῆς ψυχῆς ὀνομάζομεν, κατὰ τὰς ὁποίας διαφέρει ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὰ κτήνη· διότι καὶ τὰ κτήνη ἔχουσι τὰς χείρονας δυνάμεις, ἡγοῦν αἰσθησιν καὶ φαντασίαν καὶ μνήμην· ἐλλείπει ὅμως ἀπ' αὐτῶν ἡ ἔξοχος δύναμις, μετὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος ἀποκτᾷ γενικὰς γνώσεις, κρίνει, συλλογίζεται· ἡ δὲ δύναμις αὕτη ὀνομάζεται καθολικώτερον Λόγος.

PNZ. Ὁ καθολικώτερον ἐνομαζόμενος λόγος περιέχει εἰς ἑαυτὸν τρεῖς δυνάμεις, Νουῦν, καὶ Κρίσιν, καὶ Λόγον κατὰ μερικωτέραν σημασίαν. Καὶ νουῦς μὲν εἶναι ἡ δύναμις, ἣτις ἐκ μερικῶν τιμῶν ἐνοσιῶν κατασκευάζει γενικὰς ἐννοιὰς, ἥγουν ἰδέας καθὼς ἀπὸ πολλὰς μερικὰς ἐννοίας ἀνθρώπων τιμῶν τὴν καθόλου ἰδέαν τοῦ ἀνθρώπου. Κρίσις δὲ, μὲ τὴν ὁποῖαν συνάπτομεν δύο ἰδέας μετ' ἀλλήλων, ἢ τὰς διαίρουμεν ἀπ' ἀλλήλων· οἶον, ὁ ἄνθρωπος εἶναι θνητός· τὸ δένδρον εἶναι σῶμα ὀργανικόν· ὁ λίθος δὲν εἶναι αἰσθητικός. Λόγος δὲ, ὅς τις, ἀφ' οὗ δρθῶσι δύο κρίσεις κατὰ τὸν ὁπαιτούμενον τρόπον, ἐκβάλλει ἀπ' αὐτῶν μίαν τρίτην· οἶον, Πᾶς ἄνθρωπος εἶναι σοφίας δεκτικός· ἡμεῖς ὅλοι εἴμεθα ἄνθρωποι· ἀπὸ τὰς δύο ταύτας κρίσεις ἐκβάλλει ὁ λόγος, γωρίς νὰ τοῦ τὸ εἶπη κἀνεὶς· λοιπὸν ὅλοι ἡμεῖς εἴμεθα ἐπιδεκτικοὶ σοφίας.

PNH. Διὰ τῆς πείρας χειραγωγούμενης ὁ νουῦς κατασκευάζει πολλοτάτας γενικὰς ἰδέας, ἐνῶ παραβάλλει πολλὰ πρῶγματα, καὶ ἀφαιρῶν λαμβάνει μὲν χαρακτῆρας τινας, οἱ ὁποῖοι εἶναι κοινὸι ὅλων, παραιτεῖ δὲ ὅσους δὲν ἔχουσι κοινῶς ὅλα· οἱ ἀποχωριζόμενοι καὶ λαμβανόμενοι χαρακτῆρες συνιςῶσι τὴν καθόλου ἰδέαν εἰδούς τινας ἑντων· οἶον, πάντες οἱ ἄνθρωποι ἔχουσι κοινά· α) ὀργανικὸν σῶμα· β) ψυχὴν λογικὴν. Κατὰ δὲ τὰ ἄλλα, ἥγουν χροιάν, ἀνάστημα, δύνάμιν νοῦς καὶ σώματος ἢ ἀδυναμίαν, ἡλικίαν, γένος κτλ εἶναι διάφοροι. Διὰ τοῦτο ἡ καθόλου ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου τίποτ' ἄλλο δὲν περιέχει, ἀμμη τοὺς δύο ἐκείνους χαρακτῆρας.

Σημείωσις. Ἐὰν δὲ λάβωμεν τοὺς κοινούς χαρακτῆρας ἀνθρώπου καὶ βοῦς καὶ ἵππου καὶ κυνῆλου κτλ. ἥγουν τὸ αἰσθάνεσθαι καὶ τὸ προαισθητικῶς μετακίεσθαι ἀπὸ τόπου εἰς τόπον· ἀποκτώμεν

ιδέαν ἄλλην καθολικωτέραν παρὰ τὴν τοῦ ἀνθρώπου, τῆς τοῦ ζώου· αὕτη δὲ ἡ καθολικωτέρα, παραβαλλομένη πρὸς τὴν ἀμέσως αὐτῆς μερικωτέραν, ὀνομάζεται Γένος· ἡ δὲ μερικωτέρα, εἶδος, ὡς θέλωμεν εἶδεν κατὰ πλάτος εἰς τὴν Λογικὴν· ἔθεν προήλθαν αἱ ἐκφράσεις, γενικώτερον, καὶ εἰδικώτερον καὶ μερικώτερον, σημαίνουσαι τὴν μεγαλητέραν ἢ μικροτέραν ἔκτασιν τῆς ιδέας· εἶδος δὲ λέγεται καὶ ἡ μορφή παντὸς πράγματος· ἔθεν ὅταν μὲν λέγομεν γενικῶς καὶ εἰδικῶς, ἐκλαμβάνομεν τὸ εἶδος κατὰ τὴν πρότην σημασίαν· ὅταν δὲ ὑλικῶς καὶ εἰδικῶς κατὰ τὴν δευτέραν· καὶ χρειᾶ προσοχῆς, μὴ συγχέωμεν τὰ δύο ταῦτα σημαίνόμενα.

ΡΝΘ'. Ἡ κρίσις συνάπτει πολλὰς ιδέας, καὶ ἡ ἀποδίξει κατηγορούμενον εἰς ὑποκείμενον, ἢ ἀποχωρίζει ἐκεῖνο ἀπὸ τοῦτο· οἷον, ἡ Γῆ εἶναι στρογγύλη· ἡ Γῆ δὲν εἶναι ἐπίπεδος· ἡ Σελήνη δὲν εἶναι ἴση τῆς γῆς. Πρέπει λοιπὸν ὁ νοῦς νὰ συκθροίσῃ πολλὰς ιδέας, τὰς ὁποίας ἔπειτα ἡ κρίσις ἢ συνάπτει ἢ ἀποχωρίζει ἀπ' ἀλλήλων.

Σημείωσις. Ἡ κρίσις ἔχει πολλοὺς τελειότητος βαθμοὺς. α') Ἐκτασιν εἰς πολλὰ· διότι ἄνθρωποι εἰδήμονες τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἀνθρώπων ἐμποροῦν νὰ κρίνωσιν ὀρθῶς, περὶ πολὺ πλειότερον πραγμάτων παρὰ ἄλλοι. β') Ὁξύτητα, κατὰ τὴν ὁποίαν δύνανται νὰ κρίνωσι περὶ κρυμμένων ιδιοτήτων καὶ μικροτάτων διαφορῶν τῶν πραγμάτων. γ') Ἀκρίβειαν, μὲ τὴν ὁποίαν κρίνουνσι τι νὰς παντάπασιν ἐπιτυχικῶς, καὶ οὕτ' ὀλιγώτερον οὕτε πλειότερον παρὰ τὸ δέον. δ') εὐκολίαν, μὲ τὴν ὁποίαν πολλοὶ ἐκ τοῦ προχείρου χωρὶς πολλὴν σκευωρίαν κρίνουνσι περιπτεπλεγμένας ὑποθέσεις.

ΡΞ'. Ἔργον τοῦ λόγου εἶναι γενικῶς μὲν ἡ οὐσία, μερικώτερον δὲ, ὁ συλλογισμός. Πᾶς δὲ συλλογισμὸς συνίσταται ἀπὸ τρεῖς κρίσεις, ἀπὸ τῶν ὁποίας τὴν μὲν πρώτην ἐκθέτει γενικὴ τις θέσις ἢ κανὼν, ἢ πρότασις, ὡς τῆς ὀνομάζουσι οἱ διαλεκτικοί· ἡ δὲ δευτέρα μαρτυρεῖ, ἔτι

καὶ μερικῆτις περίπτωσις καθυποτάσσεται εἰς τὴν γενικὴν ἐκείνην θέσιν· ἢ δὲ τρίτη, ἣτις ὀνομάζεται καὶ συμπέρασμα γεννάται ἀπὸ τὰς δύο ἐκείνας πρώτας κρίσεις· Π. Χ.

Πᾶς πλανήτης κινεῖται περὶ τὸν ἥλιον

Ἡ Γῆ εἶναι πλανήτης

Λοιπὸν ἡ Γῆ κινεῖται περὶ τὸν ἥλιον.

ΡΞΑ. Ἐμποροῦμεν δὲ νὰ εἰπωμεν περὶ τῶν τριῶν ταύτων δυνάμεων, ὅτι εἶπεν εἰς τοὺς χρίστους μας ὁ Γερμανὸς Φρεῖσος· ὁ μὲν Νουῦς παριστάνει τὰ καθόλου· ἢ δὲ Κρίσις ὑποτάσσει τὸ μερικὸν εἰς τὸ καθόλου· ὁ δὲ Λόγος προσδιορίζει τὸ μερικὸν διὰ τοῦ καθόλου (α).

Σημείωσις. Τὰ δὲ διάφορα εἶδη τῶν ἰδεῶν καὶ κρίσεων καὶ συλλογισμῶν θέλουν ἐκτεθῆναι εἰς τὴν Λογικὴν.

ΡΞΒ. Εἰς ὅλα δὲ τὰ ἔργα τῆς κρείττους γνωστικῆς δυνάμεως ἀπαιτεῖται ἐξ ἀνάγκης προσοχή, ἣτις ὀνομάζεται λογικὴ προσοχή πρὸς ἀντιδιαστολήν τῆς μόνου αισθητικῆς (ΡΝΑ. Σημ). Περιέχεται δὲ εἰς τὸ νὰ μεταχειρίζεται ἡ ψυχὴ τὴν ἀπαιτούμενην δύναμιν τοῦ νὰ συντηρῇ τὰς ιδέας, καὶ διὰ παραθέσεως καὶ ἀναπτύξεως καὶ ἐπεξεργασίας νὰ μὴ τὰς ἀφίνη οὐδεποσῶς νὰ συγγέωνται. Ἐμπορεῖ δὲ ἡ δύναμις ἢ κρείττων νὰ ἐπιταθῇ διὰ γυμνάσεως. Αἱ δὲ ἀρεταίτης εἶναι. Νὰ εἶναι ἰσχυρὰ καὶ ὀξεῖα καὶ νὰ μὴ διακόπτεται δι' αισθητικῆς τινοσ προσβολῆς. Νὰ εἶναι ἐπίμονος, ἤγουν νὰ ἐνδιατρίδῃ ἐπὶ πολὺ εἰς ἔντι ὑποκείμενον χωρὶς νὰ ἀποκόμνη. Καὶ νὰ ἐξαπλώνεται, ἤγουν νὰ ἐμπορῇ νὰ ἀσχολῆται εἰς πλεότερα ὑποκείμενα. Κακίαι δὲ αὐτῆς ἐξ ἐντυτίας εἶναι ἀσθένεια, ἀψικορία, ἀδράνεια καὶ περιορισμὸς εἰς ὑλίγα τινα ὑποκείμενα.

(α) Jakob Friedrich Fries System der Logik. S. 30.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Περὶ σημείων τῶν ἰδεῶν, ἢ περὶ Λέξεων.

ΡΞΓ΄.

Επειδὴ δὲ ὁ νοῦς ἀσχολεῖται εἰς γενικὰς ἰδέας (PNZ.), ἐξ ἀνάγκης ἔχει χρεῖαν σημείων τινῶν διὰ τὰς συνδέη, εἰς τὸ ὁποῖον καὶ ἐν ἄλλο δὲν χρησιμεύει τῶσιν, καθὼς αἱ λέξεις. Διότι τὰς γενικὰς ἰδέας ἀφαιρέσαμεν ἀπὸ μερικὰ ἀντικείμενα (PNH.). αἱ ἀφηρημένα λοιπὸν αὐταὶ ἰδέαι ὑπάρχουσι μόνον εἰς τὸν νοῦν μας, ἤγουν, ὡς λέγουσιν, εἶναι μόνον ἐκ τοῦ ὑποκειμένου τῆς νοήσεως ἰδέαι, ὅχι ἐκ τοῦ ἀντικειμένου, ὅχι πραγμάτων ἀληθῶς ὑπαρχόντων ἐκτὸς ἡμῶν, καθὼς λόγου χάριν, εἶναι ἡ γενικὴ ἰδέα ἀνθρώπου, φυτοῦ, ζώου· διότι γενικά τινα δὲν ὑπάρχουσιν εἰς τὴν φύσιν. Χρειαζόμεθα λοιπὸν σημεία τινα διὰ τὰ τὰ συνδέωμεν μὲ αὐτὰ καὶ οὕτω τὰ κοινώνωμεν εἰς ἄλλους ἀνθρώπους.

Σημείωσις Α΄. Ἐπειδὴ δὲ τοῦ νοῦς ἡ πρᾶξις, ἤγουν ἡ νόησις συνδέεται μὲ σημεία (άνωτ.), διὰ τοῦτο ὀνομάζεται γνῶσις συμβολικὴ καὶ γνῶσις ἐννοηματικὴ, ἐνῶ ἡ διὰ τῶν αἰσθήσεων προσλαμβανομένη ὀνομάζεται γνῶσις ἐποπτικὴ (ΤΙΖ΄.). Εἰς τὴν νηπιότητά του ὁ ἄνθρωπος μόνον ἐποπτικὰς γνῶσεις ἀποκτᾷ καὶ ὅταν ἀρχήσῃ τὰ ὀμιλῆ, ἀρχεται τὰ ἀναπτύσσεται καὶ τοῦ νοῦς ἡ ἀρχή τετρακακρυμμένη δύναμις· ἀφ' οὗ δὲ μάθη τὰ συνδέη

έννοίας με λέξεις, τότε αἱ έννοιαι τοῦ ρασιόνονται καὶ συσφίγγονται δυσάποσπάρτως εἰς τὴν μνήμην του, ἐπειδὴ αἱ λέξεις τοῦ παρισάνουσι πάντοτε καὶ τὰ ὑπὸ τῶν λέξεων σημαίνόμενα κατὰ τῶς συγκυρητικῶς νόμους (ΡΙ'). Διὰ τοῦτο ἄνθρωποι γλώσσης ἀδίδακτοι εἶναι πολὺ παχύτεροι καὶ ἀτελέστεροι παρὰ τοὺς ὅποιου ἔδιδάσκοντες. Διὰ τοῦτο ἔθνη σοφὰ καὶ πεπαιδευμένα ἔχουσι πλουσιωτέρως καὶ τελειωτέρως γλώσσαις παρὰ τὰ βάρβαρα καὶ ἄγρια. Διὰ τοῦτο ἡ βαρβαρῶσις ἔθνων πολιτισμένων συνεπιφέρει καὶ τῆς γλώσσης τὴν φθορὰν καὶ ἀσχήμισιν. Ἐχομεν παράδειγμα οὐκ εὖ κείον τι τῆς πλουσιωτάτης καὶ εὐρυθμοτάτης γλώσσης τοῦ πάλαι μὲν ἐνδοξοτάτου γένους μας, νῦν δὲ ταπεινοτάτου καὶ γλώσσης ὁμιλοῦντος, ἐποικίαν ὁμιλεῖ, διὰ τὴν μὴ εἶπω τι πλεσιότερον!

Σημείωσις Β'. Ἡ γλῶσσα δὲν εἶναι μόνον χρήσιμος ὡς βοηθοῦσα τὸν νοῦν καὶ τὴν μνήμην, ἀλλὰ καὶ ἡς ἐξαίρετον μέσον τῆς τῶν ἀνθρώπων κοινωνίας, ἐπειδὴ δι' αὐτῆς μεταδίδουσιν εἰς ἀλλήλους τὰς βουλὰς καὶ τοὺς ροχασμούς των.

ΡΞΔ. Εἶναι δὲ καὶ ἄλλα σημεία, διὰ τῶν ὁποίων ἐμποροῦμεν νὰ σημαίνωμεν καὶ νὰ μεταδίδωμεν εἰς ἄλλους τὰς έννοιίας μας. Εἶναι δὲ ταῦτα ἢ φυσικὰ ἢ τεχνικὰ· καὶ εἰς ἐκεῖνα μὲν ἀνάγονται τὸ κλαίειν, γελῶν, φωνάζειν, παντοίως μεταβάλλειν τὸ πρόσωπον, νεύειν, ἀναγεύειν, κατανεύειν, χεῖρας κινεῖν, διὰ τοῦ ὁποίου διαφόρως γινόμενου θουμάζομεν, φοβερίζομεν, συμβουλεύομεν, παρακαλοῦμεν, ταλανίζομεν, ἀποσρεφόμεθα κτλ. Ἐκ δὲ τῶν τεχνικῶν σημείων εἶναι εἰκόνας, ἀνδριάντες, χαρακτῆρες, λέξεις, ἡγοῦν τὰ διὰ τῶν λαλητικῶν ὀργάνων ἐκβαλλόμενα ἀπηχήματα· ταῦτα δὲ εἶναι τὰ χρησιμώτατα καὶ εὐκολώτατα εἰς τὸ νὰ σημαίνωσιν ἀκριβῶς πολλοτάτας έννοιίας. Σύγκειται δὲ πᾶσα γλῶσσα ἀπὸ πολλὰ τοιαῦτα ἔναρθρα ἀπηχήματα, ἐκ τῶν ὁποίων καὶ ἔν καθ' ἑαυτὸ δὲν σημαίνει τίποτε, ἀλλὰ κατὰ συνθήκην ἐδιωρίσθησαν πρὸς τὸ δοκοῦν

εἰς τὸ νὰ σημαίνῃ καθὲν ταύτην ἢ ἐκείνην τῆν ἔννοιαν ἢ ἰδέαν.

ΡΕΕ'. Αἱ λέξεις ἔμποροῦν εὐκόλως νὰ μανθόνωται διὰ μιμήσεως, καὶ νὰ διατηρῶνται εἰς τὴν μνήμην δι' ἐπαναλήψεως. Δι' αὐτῶν δὲ ἐπιτείνουτες ἢ χαλῶντες καὶ παντοδαπῶς μεταβάλλουτες τὴν φωνὴν ἔμποροῦν οἱ λαλοῦντες νὰ ἐξηγῶσι τρανώτατα διάφορα αἰσθήματα καὶ πάθη. Ταύτας ἔμπορεῖ τις νὰ μεταχειρίζεται καὶ ἐςὼς καὶ κατακείμενος, καὶ εἰς τὸ σκότος καὶ εἰς τὸ φῶς. Ὑπεροχαὶ ἀληθῶς αὗται μεγάλαι τῆς λεκτικῆς ὁμιλείας ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἰδεῶν σημείων εἶδος!

ΡΕΣ'. Ὅτι δὲ οἱ ἄνθρωποι εὐκόλως ἔπρεπε νὰ ἐπινοήσωσι γλώσσαν, εἶναι φανερόν· διότι ἐκ φύσεως ἔλαβαν τὰ ὄργανα τῆς φωνῆς, καὶ προσέτε χρεῖαν καὶ κλίσειν εἰς τὸ νὰ μεταδίδῃ ὁ εἰς εἰς τὸν ἄλλον τοὺς νοήματα του. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐξ ἀνάγκης ἦτο ἡ γλώσσά των ἁπλή, καὶ εἰς λέξεις μόνον τῶν χρειωθεσέρων πραγμάτων σηματικῆς ἑφευρισμένη· κατ' ὀλίγον δὲ ἐπλατύνετο καὶ ἐσολεῖετο, ἀναλόγως μὲ τὸν πληθυσμὸν τῶν γνώσεων καὶ χρεῶν τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπ' οὗ δὲ οἱ ἄνθρωποι ἐδιαίρεθησαν εἰς ἔθνη, καὶ ἐσκορπίσθησαν εἰς μακρὰν ἀλλήλων ἀπέχοντας τόπους, ἀνάγκη πᾶσα ἦτο νὰ διαίρεθῶσιν αἱ γλώσσαί των εἰς τόσον πολλὰς καὶ οὕτως ἀνομοίους.

Σημείωσις. Ἀλλ' ἡ φύσις αὐτῶν τῶν πραγμάτων κάμνει νὰ εὐρίσκωνται εἰς ὅλας τὰς γλώσσας γενικαὶ τιναὶ καὶ ἀπαραίτητοι ἰδιότητες· διὰ τοῦτο δυνατόν εἶναι νὰ γείνη γραμματικὴ τις καθολικὴ περιέχουσα τὰ οὐσιώδη τῆς τῶν ἀνθρώπων γλώσσης, ὡς θέλομεν εἶδεν ἄλλοῦ.

ΡΕΖ'. Ἐπενοήσατε δὲ ὁ ἄνθρωπος καὶ γράμματα διὰ νὰ σημαίνῃ τὰς λέξεις. Καὶ εἶναι λοιπὸν τὰ γράμματα ση-

μείων σημεία. Παλαιὰ μὲν ἔθνη εἶχαν εἰκονικὰ γράμματα· οἱ δὲ Αἰγύπτιοι ἐμεταχειρίσθησαν εἰς τοῦτο ὄχι πραγμάτων εἰκόνας, ἀλλὰ χαρακτῆρας ἄλλους, διὰ τῶν ὁπίων εἶχαν συζῆσει τὴν ἱερογλυφικὴν τέχνην τῶν. Τὰ δὲ τελειότερα γράμματα εἶναι τὰ ἀπὸ τὴν Φοινίκην ὑπὸ Κόδρου εἰς τὴν Ἑλλάδα μεταφερθέντα, τὰ ἑποῖα ἀπέκτησαν θαιμασίαν καλλυγὴν διὰ τῆς τυπογραφίας. Θαυμάσιαι ἐφευρέσεις καὶ αἱ δύο· εἰκοσι καὶ τέσσαρα γράμματα ἐμποροῦν νὰ σημαίνωσι ἀπειραρίθμους φωνάς· καὶ ἐν βιβλίῳ ἐμπορεῖ εὐκῆλως νὰ ἀντιγραφῆ εἰς μυριάδας διὰ τῆς τυπογραφίας!

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ΄.

Περὶ Ὁξυνοίας, Ἀγχινοίας, Προγνώσεως, ἀγαθοῦ νοῦς ἢ Δαιμονίου, καθολικοῦ πνεύματος.

ΡΞΗ΄.

Εἰς τὴν κρείττονα τῆς ψυχῆς δύναμιν ἀνήκουσι καὶ ἰδιαιτέρας τινὲς δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι δὲν εὐρίσκονται μὲ τὴν αὐτὴν ἰσχὺν εἰς πάντα ἄνθρωπον. Ταύτας θέλομεν εὐθὺς ἐκθέσειν.

ΡΞΘ΄. Ὁξύνοια εἶναι δύναμις τῆς ψυχῆς, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει τῶν πραγμάτων τὰς δια-